

FÆLLESSKABSNOSTALGI?

LOKALSAMFUNDSARBEJDET UNDER ANKLAGE

– ET SVAR TIL AKTUELLE BYTEORETISKE KRITIKERE

AF MARTIN SEVERIN FRANDBSEN

Lokalsamfundsbegrebet indbefatter (endvidere) en formodning om eksistensen af en geografisk afgrænset stedstilknytning, der følger af en subjektiv følelse af stedstilhørighed, der overskrider socio-kulturel forskellighed. Med andre ord bygger lokalsamfundsdis-kursen på, at beboerne har en følelse af at indgå i et normativt, moralsk og værdimæssigt fællesskab mellem homogene befolkninger, hvilket ekskluderer social forskellighed og ret til kulturel egenart (Pløger 1999, s. 33).

At tage højde for denne dobbeltydighed i begrebet empowerment er helt nødvendigt for at forstå, at lokalsamfundsudvikling ikke er en udvikling af lokalsamfundet for dets egen skyld, et lokal-samfund der indespærrer individet i sin logik (...), men at lokalsamfundet udgør en støtte for den individuelle fremgang, herunder forstået ved at skabe mulighed for, at individet kan flytte ud af lokalsamfundet (Donzelot et al. 2003, s. 184-185).¹⁾

Siden slutningen af 1990'erne har der fra forskellige sider af samfundsvidenskaben rejst sig en kritik mod lokalsamfundsarbejdet i udsatte byområder, som har sat "lokalsamfundet under anklage" (Amin 2005).²⁾ Der er tale om en kritik, som grundlæggende har rejst tvivl om lokalsamfundsarbejdets legitimitet og effektivitet. Kritikpunkterne mod lokalsamfundet og lokalsamfundsarbejdet har været fremsat på flere fronter, men i denne artikel vil jeg koncentrere mig om de 'anklager', der er blevet formuleret af flere fremtrædende bygeografer og bysociologer i både en dansk og en international sammenhæng.

Kritikken fra byteoretisk hold har gået på, at lokalsamfundsarbejdet hviler på en reaktionær, kommunitaristisk og *anti-urban ideologi*, der er ude af trit med bylivet i den moderne storby, og som i sidste og værste instans kan virke socialt opsplittende. I en dansk sammenhæng har kritikken af lokalsamfundsudvikling som en anti-urban og anti-moderne dagsorden været anført af bygeografiske forskere som John Pløger (Pløger 1999, Pløger 2006) og Kirsten Simonsen (Simonsen 2007). Baggrunden for kritikken har bl.a. været den række af bypolitiske lokalsamfundsprojekter, der fulgte i strømmen på nedsættelsen af SR-regeringens byudvalg i 1993 som svar på den stigende sociale marginalisering og polarisering i byerne (Stampe et al. 2010). Ifølge Pløger skabte 1990'ernes danske bypolitik således et politisk-diskursivt regime, som ville revitalisere lokalsamfundet som et nærmiljø man følte stedstilhørighed til. Uden for Danmark finder vi desuden en lignende kritik rettet mod den godt og vel ti år ældre franske bypolitik (Hansen 2008a) bl.a. hos den fremtrædende bysociolog Isaac Joseph (2007a).³⁾

I første del af denne artikel vil jeg redegøre for de fremsatte kritikpunkter, samt for det alternative de urbane kritikere af lokalsamfundsarbejdet stiller i stedet. I anden del forholder jeg mig til den fremsatte kritik og peger på de punkter, hvor de kritiske diagnoser synes at være berettigede, men også, og ikke mindst, hvor de efter min opfattelse er misforståede. Afslutningsvis i artiklen argumenterer jeg for, at man frem for at dømme lokalsamfundsarbejdet over en kam må skelne mellem forskellige og henholdsvis progressive og reaktionære tendenser og traditioner, samt at der findes en række nye bestræbelser på at udvikle mere åbne og dynamiske begreber og teorier om lokalsamfundet, som de bygeografiske og bysociologiske kritikere helt overser.⁴⁾

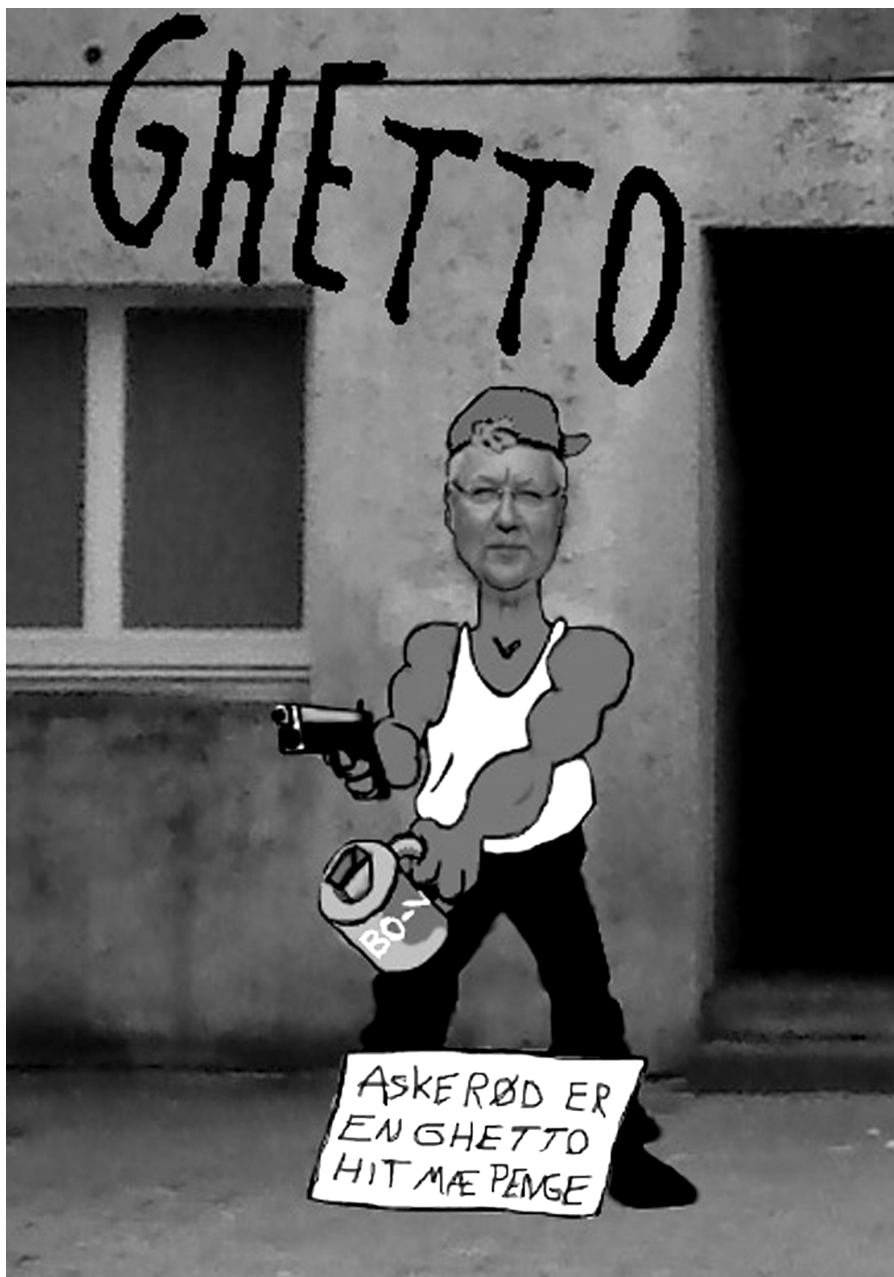
EN BYPOLITIK FOR LOKALSAMFUND

Fælles for de nævnte bygeografer og bysociologer er en kritisk afstandstagen til den byforestilling, der ligger til grund for den lokalsamfundsorienterede henholdsvis danske og franske bypolitik. Byen ses her som en "samling af lokalsamfund" (Simonsen 2007, s. 135), forstået som rumligt bundne steder og fællesskaber, hvor befolkningen har en fælles identitet og en række fælles træk, der binder dem sammen. Denne byforestilling ligger i forlængelse af arven fra en række klassiske sociologiske lokalsamfunds- og nærmiljøstudier, ifølge hvilke folk tilstræber at leve i primærgruppe-relationer og forpligtende sociale relationer tilknyttet nære og traditionsbundne fællesskaber (Pløger 1999, s. 33-34; Simonsen 2007, s. 135). Den lokalsamfundsorienterede bypolitik ligger i naturlig forlængelse af denne byforståelse og ser løsningen på den stigende sociale opløsning og segregering som lokalsamfunds- og kvarterbaserede projekter, der skal indgive områderne øget social integration, uformel social kontrol og deltagende selvregulering (Simonsen 2007, s. 137).

Den aktuelle by- og boligpolitik bygger stadig på målet om at genetablere det tabte *socialt forpligtende* lokale fællesskab og etablere processer og aktiviteter, som kan genskabe den sociale integration. Et vigtigt middel til at etablere dette selvregulerende og selvkontrollerende lokalsamfund er at genopbygge lokale netværk. Den enkeltes 'ansvarlighed' overfor sit nærmiljø skal styrkes gennem deltagelse i aktiviteter, medindflydelse, og demokrati. Disse netværk kan opfange sociale problemer i startfasen, de kan virke integrerende, de kan styrke følelsen af stedstilhørighed, og de kan genetablere den formelle såvel som uformelle sociale orden (Pløger 1999, s. 35).

Udover den ovennævnte lokalsamfundsorienterede byforståelse trækker den aktuelle bypolitik ifølge Simonsen desuden på to andre filosofiske og teoretiske traditioner. For det første teorier om *empowerment*, som forstår lokalsamfundsarbejde som kollektiv myndiggørelse af underprivilegerede grupper i byen gennem opbygning af lokal politisk handlekraft. For det andet *kommunitarisme*, som er en bevægelse inden for politisk filosofi, der ser lokalsamfundsopbygning som et modtræk til modernitetens individualisering og underminering af kollektive normer og værdier (Simonsen 2007, s. 137).

På baggrund af denne generelle diagnose af den aktuelle bypolitik og uden nærmere diskussion af

ER DET BYPOLITISK RELEVANT AT VILLE REVITALISERE LOKALSAMFUNDET SOM ET NÆRMILJØ BEBOERNE FØLER STEDSTILHØRIGHED TIL? ELLER ER DET UDTRYK FOR EN FÆLLESSKABSNOSTALGI, SOM MODSÆTTER SIG MOBILITET?

forskellene mellem de nævnte traditioner og tilgange til lokalsamfundsarbejde fremsættes en i første omgang mildere kritik, som går på, at bypolitikken er historisk regressiv og ude af trit med byboernes moderne og urbane livsform.

Umiddelbart må man være sympatisk indstillet overfor sådanne lokalsamfunds-opbyggende projekter. Hvem vil ikke støtte idéer om at give stemme og værdighed til underprivilegerede grupper i vores byer? Imidlertid implicerer den teoretiske og politiske basis for projekterne også en række problemer. For det første, og helt basalt, har dagsordenen meget drejet sig om at genoplive et 'tabt' objekt; det er et spørgsmål om at regenerere og revitalisere en (urban) livsform, der er blevet ødelagt og fremmed for os. Hvor vi tidligere havde levedygtige lokalsamfund, bundet sammen til et sammenhængende hele af 'autentiske' sociale relationer, siger dette narrativ, har vi i dag fremmedgørelse, social opløsning og mennesker, der lever isoleret i deres huse eller lejligheder. Lokalsamfunds-konstruktionen kommer således til at handle om en genoplivning af tabte rødder, en genoplivning af selve kunsten at bo eller leve et sted. På en måde bliver dette både en anti-moderne og anti-urban dagsorden (Simonsen 2007, s. 137-138.)

Denne mildere 'anklage' mod lokalsamfundsarbejdet støtter sig til flere undersøgelser, der, modsat hvad bypolitikens ophavsmænd og -kvinder forestiller sig, har vist, at flertallet af byboerne ikke ønsker at indgå i tætte lokale fællesskaber i deres nærmiljøer.

Det er *svage sociale bånd* som generelt kendetegner beboernes relation til deres bymæssige miljø, deres bosted eller kvarter. De som føler, de enten har eller ønsker stærke sociale bånd til nærmiljøet, er de, som er mindst mobile, dvs. ældre, handicappede, hjemmegående mødre, børn og i nogen grad ungdom. Men undersøgelser viser igen og igen, at kun meget få ønsker intim social kontakt med sine naboer, og det at kunne leve anonymt i sit nærmiljø betyder meget for mange (Pløger 1999, s. 35-36).

Den mildere kritik af lokalsamfundsarbejdets historisk regressive grundlag ledsages imidlertid af en langt stærkere og mere alvorlig 'anklage'. Lokalsamfundsarbejdet er ikke kun ude af trit med byboernes moderne og urbane livsform, det kan lige frem have ekskluderende og opsplittende effekter, fordi man søger at styrke lokale fællesskaber, der er baserede på fælles lokal identitet og lokale værdier.

Dvs. at en by opdelt i separate lokalsamfund, hvor man føler sig tilpas i sine nære kontakter med folk, der ligner én selv, nemt risikerer at slå over i et ønske om social sammenhæng og identifikation i form af social eller etnisk chauvinisme og politisk sekteriskhed. Lokalsamfundsorganisering er med andre ord socialt opsplittende (Simonsen 2007, s. 138).

I sidste instans fører den byforståelse, der ser byen som samling af afgrænsede og bundne lokalsamfund, og den bypolitik, der retter sig mod at styrke og opbygge lokalsamfund, til skabelse af grænser, inddæmning og eksklusion (Simonsen, s. 138).

Samme kritik som Pløger og Simonsen retter mod den danske bypolitik genfindes i den franske sociolog Isaac Josephs kritik af den franske bypolitik territorie- og kvartersorientering. Som den danske er den franske bypolitik for Joseph farvet af en fællesskabsnostalgi, som i sidste instans kan være kontra-produktiv. I bestræbelsen på at aktivere lokale tilhørsforhold kan lokalsamfundsarbejdet i værste fald bidrage til opbygning af parallelsamfund og områder med retsløse tilstande (Joseph 2007a, s. 270) – svarende til opbygning af hvad en anden fransk sociolog, Loïc Wacquant, har

karakteriseret som *negativ social kapital* (Wacquant 1998). At man er kritisk overfor bypolitikens lokalsamfundsorientering indebærer imidlertid ikke, som Joseph understreger, at man kynisk vender ryggen til problemerne i de udsatte byområder. Men frem for at basere sig på nostalgiske lokalsamfundsidealer bør bypolitikken i stedet basere sig på et princip om en ret til *byens fælles goder* udstrakt til hele byen, og herunder ikke mindst til de beboere i byens forsømte områder, der aktuelt er berøvet disse goder (Joseph 2007a, s. 270).

EN BYPOLITIK FOR URBANITET

Som alternativ til den anti-urbane og i værste fald opsplittende bypolitik stiller kritikerne således en *bypolitik for urbanitet* (Pløger 1999, s. 36), der hviler på en grundlæggende anderledes byforståelse. Ifølge den franske byantropolog Yves Grafmeyer er forestillingen om byen som en sammenstilling af kvarterer illusorisk, og "det at bo i en by er ikke det samme som at bo i et kvarter og endnu mindre at bo i dette, som man ville bo i en landsby" (Grafmeyer i Joseph 2007a, s. 270). En del af den aktuelle lokalsamfundsorienterede bypolitik problem er således den manglende erkendelse af, "hvad som karakteriserer det urbane og dets *urbanitetsformer*" (Pløger 1999, s. 37). Frem for at tage udgangspunkt i et ideal om homogene og afgrænsede lokalsamfund må bypolitikken i stedet tage udgangspunkt i et begreb om *det urbane*.

Det urbane ses som mødet mellem en diversitet af livsstile, kulturer og praksisformer – hver med deres specifikke rytmer i byen. Hverdagspraksis i byen drejer sig om at leve og bo, men også om bevægelse og blanding, om mobilisering, møder og udfordringer. (...) Det moderne byliv skal således ses som konstitueret i *forskellighed* (...) og *intensitet*, i interferensen mellem multiskalære rytmer og i møder med 'fremmede' personer og grupper (Simonsen 2007, s. 142).

Modsat livet blandt ligesindede i lokalsamfundet er bylivets grundlæggende sociale præmis "at *leve som en fremmed blandt fremmede*" (Pløger 1999, s. 37). Og som Joseph fremhæver udspiller dette byliv sig ikke inden for rammerne af et kvarters semi-private territorier, men i byens *offentlige rum*. Karakteren af det offentlige liv på 'gaden', og lige såvel på banegårde, i metroer, posthuse, indkøbscentre eller på biblioteker, i den udstrækning disse er tilgængelige for alle og enhver, adskiller sig fra den form for selskabelighed og de omgangsformer,

der præger livet i kvarterer og relationerne mellem naboer. Gadelivet er først og fremmest karakteriseret ved det, Joseph kalder *distance en proximité*, i betydningen høflig distance mellem 'fremmede' der opholder sig i fysisk nærhed af hinanden i det offentlige rum. Urbanitet handler i dette perspektiv om en øget fysisk tæthed og samtidig stigende social og kulturel heterogenitet, og den opretholdelse af høflig distance, der muliggør sameksistens under sådanne vilkår (Joseph 1995, s. 12). Eller som Pløger med reference til Georg Simmel formulerer det:

Urbanitetsformerne er de særlige sociale former og attituder, sociale koder og omgangsformer, som opstår i kraft af at have byen som basis for erfaringer (Pløger 1999, s. 37).

Samtidig med at det offentlige rum udgør et domæne for relationer mellem fremmede, består det ifølge Isaac Joseph af "en verden af forbipasserende" (Joseph 1998, s. 123). Det offentlige rums tilgængelighed indebærer en regel om den frie færdsel og retten til at komme og gå som *et fælles gode*. Livet i byens gader er således kendetegnet ved mobilitet, og byboeren er et menneske i bevægelse. I det offentlige rum er mennesket aldrig hjemme hos sig selv, det er ikke kun et 'medlem' af et samfund eller en gruppe, og det stopper kun op momentant for at betragte et gadebillede eller indlede en samtale (Joseph 1998, s. 16-17). En forsamling på gaden må således ikke forveksles med en gruppe, men skal snarere forstås som en "konfiguration af positioner og bevægelser", for hvilken en kødannelse i et offentligt rum er den idealtypiske model. Forsamlinger i byens rum opløses for det meste lige så hurtigt som de dannes, men de kan også i nogle tilfælde udvikle de træk, der kendetegner en gruppe, hvis der i forsamlingen opstår et ønske om, at den skal reproducere sig selv (Joseph 1998, s. 118-119). En forsamling kan således være en etape eller et moment i dannelsen af en gruppe, og som de ligeledes franske sociologer Marc Relieu og Cedric Terzi beskriver det, er byens offentlige rum, som en scene tilgængelig for alle og enhver, et miljø for dannelsen af nye fællesskaber.

Gennemkrydset af mangfoldige strømme samler den heterogene befolkninger og sammenfiltrer forskellige segmenteringer. Den rummer således utallige lejligheder for at danne, erklære og bekræfte en pluralitet af kollektiver, i hvilke medlemmerne er forbundne af forskellige relationer: sammenstimlinger af nysgerrige foran butiksruder, små grupper af unge der vandrer rundt på

den indre bys fortove, grupperinger af pendlere som hver morgen rutinemæssigt indfinder sig på de samme steder for at udveksle et par ord, aktivister, der forsvarer interesserne for 'byboere på hjul' – rulleskøjtøbere, cyklister og folk i kørestole (Relieu og Terzi 2003, s. 375).

For Joseph er en af *byens fælles goder* netop denne mulighed for selv at skabe og vælge de 'kredse', man har lyst til at indgå i – grupper som altid er dynamiske og under dannelse, og som befinder sig i et stadie mellem organisering, desorganisering og reorganisering (Joseph 2007a, s. 451-452). Mobiliteten og almengørelsen af en livsform, som forbinder mangfoldighed og tilgængelighed, er således for Joseph særkendet ved byen og urbaniteten generelt (Joseph 2007a, s. 269).

En *bypolitik for urbanitet* må altså ifølge bysociologerne og bygeograferne basere sig på et begreb om det urbane, og ifølge Joseph på et princip om lige adgang til *byens fælles goder*. Højt blandt disse goder rangerer retten til selv at skabe og vælge de forskelligartede fællesskaber, man ønsker at indgå i, og retten til at forsamles og færdes frit og uforstyrret i de offentlige rum og færdselsårer og at frekventere andre territorier end de hjemlige og lokale.⁵⁾ Bypolitikken må ifølge Joseph således "*prioritere netværkene og netværkenes effekter frem for territorierne og territoriernes effekter*" (Joseph 2007a, s. 270). Frem for at *opbygge* lokalsamfund bør den i første omgang rette sig mod at udstrække retten til byens fælles goder til beboerne i de udsatte byområder og *forbinde dem* med den bredere urbane agglomeration og dens 'urbanitetsstrømme'. Bypolitikken bør understøtte og facilitere 'metropoliseringens drivkræfter' og forsøge at ophæve segregeringer og blokeringer af de urbane strømme. Den må rette sig mod *desegregering* og frigørelse af byboeres fangenskab i et territorium gennem at facilitere byboernes sociale mobilitet og 'deterritorialiseringsformer', og som den første af disse mobiliteten i et offentligt rum (Joseph 2007a, s. 270, Joseph: 2007b: 12-13).

EN KLASSISK BYSOCIOLOGISK DUALISME

Isaac Joseph peger på hvordan mobiliteten som særkende for storbylivet allerede blev tematiseret hos en af den akademiske bysociologis grundlæggere, Robert Park, en hovedskikkelse i Chicagoskolens urbane økologi, hvor den personificeres i den unge byboers flugt fra og kamp mod enklaver-

nes segregering og de lokale tilhørsforhold (Joseph 1998: 16-17). Den 'anklage' som bysociologer og bygeografer i dag retter mod lokalsamfundsarbejdet er således omtrent lige så gammel som bysociologien selv og kan spores tilbage til 1920'ernes Chicago.

Den politiske historiker Kevin Mattson fortæller, hvordan Park rettede en sønderlemmende kritik mod datidens amerikanske *social center*-bevægelse. Med den pragmatiske filosof John Dewey (Dewey 1976) som stærk fortaler var målet for denne bevægelse, som havde sin storhedstid i den såkaldt *progressive æra* i USA i de første årtier af århundredet, at udvikle brugen af lokale skoler som ramme for udviklingen af lokale medborgercentre. Bevægelsen havde nydt stor opbakning blandt intellektuelle fra den urbane middelklasse, men i 1920'erne begyndte flere socialteoretikere at argumentere for, at lokalsamfund ikke kunne være fødesteder for demokratiet men kun for provinsialisme og reaktionære traditioner. Frem for at se lokalsamfund som fødested for demokratiet afviste de intellektuelle eliter og den urbane middelklasse nu lokale fællesskaber til fordel for en fremvoksende forbrugerorienteret bykultur, der gav løfte om mere kosmopolitiske erfaringer og oplevelser. Robert Park var således en af dem, der bidrog til at ændre intellektuelles opfattelse af lokalsamfundet fra at være en kilde til demokrati til at være "en kilde til skræk" (Mattson 1998, s. 122). På linje med flere bysociologer og bygeografer i vores samtid mente Park, at de mere velstillede byboere var uinteresserede i problemstillingerne i det særlige geografiske område, de tilfældigvis boede i. Som mange andre universitetssociologer i 1920'ernes USA var Park frem for lokale fællesskaber tilhænger af social mobilitet (Mattson 1998, s. 121-122).

Det er de inkompetente personer som tilsyneladende stadig opretholder en på nogen måde livlig interesse i lokalsamfundene i vores storbyer. Kvinder, især ufaglærte kvinder, og immigranter, som er lokalt segregerede og spærret inde bag et fremmed sprogs usynlige mure, må nødvendigvis have en eller anden form for interesse i deres naboer. Børn, som bor med en tæt jordforbindelse, er imidlertid de virkelige naboer i storbyen. Drengbander er lokalsamfundsinstitutioner. Politikere er professionelle naboer. Når bandemedlemmer dimitterer, så de kan gå ind i lokalpolitik, som de ofte gør, indtager den lokalpolitiske boss rollen som protektor for dem, og overfor ham indtager de rollen som klienter. De kompetente mennesker – det vil sige de professionelle mennesker – er på

den anden side enten fysisk eller i deres forestillingsverden på farten det meste af tiden. De bor i byen – på deres kontorer eller i deres klubber. De tager hjem for at sove. De fleste af vore beboelsesområder i forstæderne plejer, for så vidt angår de professionelle klasser, at antage karakter af sovebyer. Det er sjældent at nogen, som er tilstrækkelig dygtig eller tilstrækkelig kompetent til at finde en plads i en Blå Bog, har tid til mere end en velvillig interesse i sit lokalsamfund (Park 1925, s. 113-114).

DEN URBANE KRITIKS BLINDE PUNKTER

Helt tilbage fra den tidligste bysociologis urbane eliter synes der altså at være nedarvet en 'anklage' mod lokalsamfundsarbejdet og en skarp modstilling af det stillestående og tilbageskuende liv i lokalsamfundet og det frigørende mobile storbyliv. Den franske sociolog Joan Stavo-Debauge peger således på, at mange bysociologer forekommer at være hjemsogt af en forestilling om en "kommunitaristisk indespærring" (Stavo-Debauge 2003, s. 368). Der synes at være en tendens i bysociologien, fra Robert Park til vore dages bysociologer og bygeografer, til at hæfte sig mest ved de negative aspekter af lokal stedsbundethed – byboerens 'fængenskab' i segregerede enklaver – frem for de potentielt positive aspekter ved at indgå i lokale og kvarterforankrede fællesskaber.

Som de to amerikanske forskere i lokalsamfundsarbejde, James DeFilippis og Susan Saegert, påpeger, er en af konsekvenserne af denne byteoretiske traditions fortsatte indflydelse på vores aktuelle sociologiske og geografiske forestillingsevne, at den har efterladt os i en situation, hvor vi kan have svært ved at forestille os en progressiv og fremadskuende rolle for lokalsamfundet i skabelsen af sociale forandringer. Som udvej af denne situation foreslår DeFilippis og Saegert, at vi griber tilbage til arven fra en anden intellektuel tradition med udgangspunkt i amerikansk tænkning i form af den sociologisk orienterede filosofiske pragmatisme hos John Dewey, George Herbert Mead og Jane Addams. Den historiske erfaringsbaggrund for disse tænkere syn på lokalsamfundet var deres erfaringer med socialt settlementarbejde i de fattige immigratorkvarterer i Chicago. På denne baggrund udviklede de et syn på lokalsamfundet som et kompleks af relationer *under dannelse* og med potentielle for vækst og forandring – i kontrast til forestillingen om lokalsamfundet som en historisk

givet fællesskabsform, der er på vej til at blive eroderet af den moderne urbanisering og kapitalisme (DeFilippis & Saegert 2012, s. 2).⁶⁾

Ifølge pragmatisk tænkning opstår fællesskaber gennem de gensidige interaktioner mellem mennesker, herunder mellem folk med forskellige identiteter og livsformer. I det tilfælde at mennesker bliver bevidste om, hvad de gennem disse interaktioner og relationer kan skabe sammen, og stiller sig disse ting i sigte som mål og goder der efterstræbes i samarbejde, opstår der det der i pragmatisk forstand forstås ved fællesskaber.

Overalt, hvor der er social aktivitet [conjoint activity], hvis konsekvenser er værdsat som gode af alle de enkeltpersoner, der tager del i den, og hvor realiseringen af dette gode er båret af en energisk vilje og indsats for at opretholde dets eksistens, netop fordi det er et gode, der deles af alle, er der i det omfang et fællesskab (Dewey 1954, s. 149).

Filosoffen James Campbell peger således på, hvordan Dewey afviste netop den udbredte misforståelse, at lokalsamfund er fællesskaber, hvor befolkningen er forbundet af en fælles og ensartet identitet og ensartede værdier.

En anden mulig misforståelse, som Dewey afviste, er forestillingen om, at et fællesskab er nødt til at fremvise den homogeniserede og monokromatiske ensartethed, som nogle af dets kritikere identificerer det med (...) Han erkender, at intet fællesskab kan være et fællesskab, hvis ikke der i vid udstrækning er noget der deles. Denne fællesskabskarakter bør imidlertid også indebære en rigdom eller kompleksitet i forhold til de mulige perspektiver, der er plads til, og ikke en forenkling af identitet. Udviklingen af fællesskab kræver ikke, ifølge Dewey, "en ofring af individualitet; det ville være en dårlig form for samfund, hvis dets medlemmer ikke var udviklede som individer" (Campbell 1998, s. 32-33).

For DeFilippis og Saegert er det inden for rammerne af fællesskaber i denne forstand at nye og mere eller mindre demokratiske samfundsformer kan opstå. Den pragmatiske tradition hos Dewey, Mead og Addams giver således et filosofisk grundlag for at formulere en progressiv rolle for lokalsamfundet i skabelsen af sociale forandringer og samtidig for kritisk at adressere de sociale omkostninger ved kapitalismen (DeFilippis & Saegert 2012, s. 2).

At man kan påpege blinde punkter hos nogle af de aktuelle bysociologiske og bygeografiske kriti-

kere af lokalsamfundsarbejdet betyder imidlertid ikke, at man helt og aldeles skal affærdige deres kritikpunkter. Som forskerne i lokalsamfundsarbejde Robert Fisher, ovennævnte James DeFilippis samt Eric Shragge skriver, er lokalsamfundsarbejde ikke i sit væsen progressivt, og der har i forskningen måske manglet en forståelse og interesse for, at der også findes reaktionære og repressive former for lokalsamfundsarbejde. Ligesom man kan opstille en kanon for progressive former for lokalsamfundsarbejde, der starter med de sociale settlementer, kan man også opstille en 'anti-kanon' med en lang række eksempler på historiske og aktuelle reaktionære former for lokalsamfundsarbejde.

Lokalsamfundsarbejdets fortid, nutid og fremtid kan ikke virkelig forstås uden den plads som vedholdende og reaktionære former for lokalsamfund og lokalsamfundsindsatser har haft, og uden at forstå den rolle som reaktionære kontekster spiller i produktionen af lignende former for lokalsamfundsarbejde (Fisher et al. 2012, s. 197).

I amerikansk sammenhæng indeholder denne 'anti-kanon' blandt andet den bevægelse af lokale grundejerforeninger, der opstod som reaktion på indvandringen af afro-amerikanere til de nordlige storbyer i USA i 1950'erne og på en baggrund af voldsomme sociale spændinger mellem de mestendels hvide, romersk-katolske husejere fra arbejderklassen og tilflytterne fra Syden. Disse grundejersammenslutninger søgte at opbygge ekskluderende, homogene lokalsamfund, en slags forløbere for vore dages *gated communities*, der først og fremmest er designet til holde uønskede grupper ude, undgå racemæssig integration og beskytte investeringer i privat ejendom (Fisher et al. 2012, s. 198-199).

Overfor sådanne eksempler på lokalsamfundsopbygning er de byteoretiske kritikeres 'anklager' både relevante og berettigede. Men der, hvor 'anklagen' mod lokalsamfundsarbejde er misforstået, er, når kritikken ikke formår at skelne mellem de progressive og repressive former for lokalsamfundsarbejde, som når f.eks. Kirsten Simonsen slår empowermentorienterede og kommunitaristiske tilgange til lokalsamfundsarbejde over en kam. Fraværet af en sådan kritisk skelnen mellem forskellige former for lokalsamfundsarbejde kan endvidere hænge sammen med, at bygeografer som Simonsen og Pløger i deres byteori kun ganske svagt tematiserer spørgsmål om social ulighed og marginalisering. Spørgsmålet om *sociale* forskellig-

CAUTION

EMPOWERMENT

ZONE

AHEAD!

heder i byen underordnes dermed mere eller mindre abstrakte begreber om diversitet og (kulturel) forskellighed. Hermed forsvinder den afgørende skelnen mellem ekskluderende lokalsamfundsindsatser i velstillede og ofte socio-økonomiske homogene lokalområder, det man i Frankrig betegner 'forgyltde ghettoer' (*ghettos dorées*), over for socialt inkluderende empowermentindsatser i forsømte lokalområder, som ofte er kulturelt heterogene, men hvor beboerne har marginaliseringserfaringer som fælles skæbne (Andersen & Løve 2007).

De tre franske sociologer Jacques Donzelot, Catherine Mével og Anne Wyvekens peger endvidere på, hvordan kritikere, der 'anklager' empowermentorienteret lokalsamfundsarbejde for at hvile på en kommunitaristisk ideologi, ikke fanger den dobbelthed, der ligger i begrebet. Ved empowerment skal ifølge dem forstås "den proces, hvorigenem hver enkelt vinder kontrol over sin individuelle skæbne og samtidig over lokalsamfundets skæbne i byen" (Donzelot et al. 2003, s. 184). Begrebets dobbelthed består således i, at mægtiggørelsen i lige så høj grad indebærer et selvarbejde som et samarbejde med andre, en vilje til at mestre éns

personlige livsbane, at bogstavelig talt tage magten over sig selv, på samme tid som man lærer og udvikler evnen til at handle i samarbejde med andre, at gøre brug af kollektivet for at nå de mål, som man ikke kan stræbe imod, når man er alene. At tage højde for denne dobbelthed i begrebet empowerment er ifølge Donzelot, Mével og Wyvekens helt afgørende for at forstå, at lokalsamfundsudvikling ikke er en udvikling af lokalsamfundet for dets egen skyld, et lokalsamfund der indespærrer individet i sin logik, som er det billede de byteoretiske kritikere i både Danmark og Frankrig ofte har, men at lokalsamfundet kan udgøre en støtte for den individuelle fremgang, blandt andet gennem at facilitere individets sociale mobilitet og mulighed for at flytte ud af lokalsamfundet (Donzelot et al. 2003, s. 184-185).

De to niveauer i empowerment-begrebet, det kollektive og det individuelle, kæder sig således logisk sammen. Det kollektive niveau angår det lokale kvarters evne til at gøre sig gældende i byen tæt på de politiske og forretningsmæssige miljøer og beslutningscentre. Dette kollektive niveau i form af lokalsamfundet tjener som støtte for det individu-

elle niveau, da det skaber adgang til ressourcer og fælles goder, der tjener til at individet bedre kan udnytte sine muligheder og slippe ud af afhængighed.

På alle måder er det individet, der er målet for det kollektive arbejde: det er for at forøge individets muligheder, at den kollektive handling iværksættes, ikke for at mure det inde i en fælles enhed, som har forrang over det i en hvilken som helst sammenhæng (Donzelot et al. 2003, s. 185).

Det er således ikke forkert, når bysociologer og bygeografer fremhæver, at fysisk og social mobilitet er et centralt fælles og efterstræbelsesværdigt gode, men det er en misforståelse, når dette stilles op som en nødvendig modsætning til opbygning af stærke lokalsamfund. For Donzelot og hans samarbejdspartnere er der ingen nødvendig logisk modsætning mellem at opbygge og mægtiggøre et lokalsamfund og at facilitere dets medlemmers mobilitet – begge dele indgår i det han forstår som *en politik for byen*, der som sit overordnede sigte har at sætte folk i bevægelse (Donzelot et al. 2003, s. 59-100; Donzelot 2006, s. 113-171).⁷⁾

Endelig skal som sidste kommentarer til de byteoretiske kritikeres ‘anklager’ mod lokalsamfundsarbejdet nævnes, at langt fra alle undersøgelser viser, at bedrestillede byboere foretrækker at leve uden lokalsamfundstilknytning og stærke lokale sociale bånd. En ny international undersøgelse af den øvre europæiske middelklasses tilknytningsforhold viser, at selv de mest globaliserede dele af denne bevarer stærke rødder i lokalsamfund i deres oprindelseslande (Andreotti et al. 2010). I en skandinavisk sammenhæng har nyere empiriske undersøgelser desuden vist, at “mennesker er i stand til at kombinere positive aspekter af stedstilknytning og mobilitet i deres hverdagsliv, deres biografier og deres værdier” (Christensen & Jensen 2012, s. 141). Hvad angår de befolkningsgrupper, der ikke tilhører de urbane eliter, bør man desuden ikke glemme de nutidige repræsentanter for den i Robert Parks tid store restgruppe af ‘inkompetente personer’ med en stærk lokal jordforbindelse – den gruppe af “ældre, handicappede, hjemmegående mødre, børn og i nogen grad ungdom” (jf. Pløger oven for), der af forskellige årsager ikke har ressourcer til, eller ønsker om, at være mobile. Skal disse grupper med deres mere lokalt bundne rytmer ikke efterlades i en politik for det urbane, kan den ikke kun rette sig mod at frigøre beboerne fra deres lokale tilhørsforhold, men må også handle om at skabe gode lo-

kalsamfund for beboere, der bevæger sig i mere lokale urbane strømme.

KONKLUDERENDE BEMÆRKNINGER OG PERSPEKTIVER

Jeg har i denne artikel forholdt mig til den række af kritikpunkter, der aktuelt rettes mod lokalsamfundsarbejdet fra flere toneangivende bysociologer og bygeografer. Jeg har argumenteret for, at nogle af kritikpunkterne hos de byteoretiske kritikere er berettigede, at der findes eksempler på både ekskluderende og anti-urbane former for lokalsamfundsarbejde, og at lokalsamfundsarbejdet også må have lige adgang til *fælles urbane goder* som mål i sigte. Samtidig har jeg vist, at den fremsatte kritik rummer flere blinde punkter, og argumenteret for at man frem for at dømme lokalsamfundsarbejdet over en kam må skelne mellem forskellige og henholdsvis progressive og reaktionære tendenser og traditioner. Med andre ord findes der ved siden af de anti-urbane varianter både historisk og aktuelt en lang række progressive og måske endda frigørende former for lokalsamfundsarbejde.

Det er på sin vis paradoksalt, at Kirsten Simonsen (hvis arbejde jeg i øvrigt har meget stor respekt for) ender med at reproducere den nævnte klassiske byteoretiske dualisme, da hendes ærinde i den refererede artikel netop er at overskride den byforståelse, der er splittet i en dikotomi mellem det, hun ser som “to dominerende kulturelle modeller af byliv”:

På den ene side en forståelse af byliv baseret på et mobilitetsparadigme (...), og på den anden side et forsøg på at forstå byliv med basis i begreber som sted eller lokalsamfund (Simonsen 2007, s. 130-131).

Som led i dette tager Simonsen afsæt i det nyere arbejde inden for geografien, der har sigtet på “at udvikle et mere dynamisk og åbent stedsbegreb”. Hun hævder med baggrund heri, at stedskonstruktion i byer ikke behøver at tage form af *sted som lokalsamfund*, og definerer med baggrund i den nyere geografiske teoriudvikling sted som

“en specifik lokaliseret artikulation af sociale praksisser, sociale relationer og sociale processer såvel som erfaringer og betydninger konstrueret mellem dets forskellige brugere. Sådanne steder er hverken fikserede eller statiske” (Simonsen 2007, s. 139).

Videre hævder hun, at hvor hendes reservationer

over for lokalsamfundspolitik “kun alt for ofte bliver bekræftede” af defensive reaktioner og Not In My Backyard-bevægelser, har “den omfattende litteratur om urbane sociale bevægelser vist os, at stedsbaseret politik kan udfordre dominerende politiske diskurser”. Hun kan således konkludere, “at sted har en rolle at spille også i bypolitik” (Simonsen 2007, s. 139.) Overfor denne argumentation vil jeg hævde, at Simonsen, idet hun fastholder en forståelse af lokalsamfund som statiske, defensive og ekskluderende fællesskaber, helt overser det arbejde, der, ikke alene inden for forskningen i lokalsamfundsarbejde (se f.eks. DeFilippis & Saegert 2012; Craig et al. 2011), men også inden for hendes eget fagfelt (se f.eks. Bridge 2005; Amin 2005), har sigtet på at udvikle *et mere dynamisk og åbent begreb om lokalsamfundet*.

Der er altså både inden for forskningen i lokalsamfundsarbejde, geografien og sociologien (hos f.eks. Donzelot og hans samarbejdspartnere) en række teoretiske nyudviklinger i forståelsen af lokalsamfundsarbejdet i udsatte byområder, som imødegår den fremsatte byteoretiske kritik. Og som påpeget tager nogle af disse afsæt i en genoptagelse af den klassiske amerikanske pragmatisme i bestræbelsen på at nyformulere lokalsamfundsbegrebet og at forny forestillingen om en progressiv rolle for lokalsamfundsarbejdet. Som jeg vil tage fat på i et kommende arbejde kan en nærmere bestemmelse af en sådan progressiv form for lokalt tilknyttet fællesskab skabes gennem at gribe tilbage til Deweys begreb om *offentligheder* (Dewey 1954) – et begreb som også tages op af bl.a. Mattson (1998), Young (2002), Amin (2005) og Isaac Joseph (Cefai & Joseph 2002). Tager man dette begreb som orienteringspunkt, bliver det klart, at lokalsamfundsarbejde netop ikke handler om opbygning af statiske, og geografisk bundne og homogene fællesskaber. Lokalsamfundsarbejde handler i stedet om organisering af *lokale del-offentligheder*, eller med andre ord fællesskaber, der forstår sig selv som forbundne med bredere bevægelser og urbane og sociale sammenhænge uden for lokalsamfundet. En passende opsummering af essensen af det her fremførte svar til de aktuelle byteoretiske kritikere af lokalsamfundsarbejdet, er således Mattsons beskrivelse af den drivende overbevisning hos en af de ledende aktivister i den føromtalt *social center*-bevægelse.

Ward efterlod ikke lokale kvarterer og fællesskaber til deres egen skæbne, for han var overbevist om, at de lokale medborgercentre inspirerede folk til at erkende deres forbindelse med et urbant of-

fentligt liv uden for deres lokalområder. Diskussionerne i medborgercentre afspejlede denne idé; de tog ikke kun fat på lokale problemer, men på urbane, delstatslige og nationale spørgsmål. Gennem at blive involveret på lokalt plan blev borgerne trukket ind i den bredere offentlige politiske verden. Lokalsamfund var ikke i sig selv nok; de måtte bidrage til at opbygge en større og mere inkluderende demokratisk offentlighed (Mattson 1998, s. 71).

LITTERATUR:

- Andersen, John, Anne-Marie Tyroll Beck, Catharina Juul Kristensen & Jørgen Elm Larsen 2003: *Empowerment i storbyens rum: et socialvidenskabeligt perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, John 2005: “Empowermentperspektivet – vejen frem til en kritisk handlingsorienteret socialforskning?”. *Social Kritik* nr. 101, 17. årgang, s. 60-75.
- Andersen, John & Flemming von Hadeln Løve 2007: “Social kapital og empowermentprocesser i lokalsamfund” in Paul Hegedahl & Sara Lea Rosenmeier (red.): *Social kapital som teori og praksis*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, s. 67-113.
- Andreotti, Alberta, Patrick Le Galès & Francisco Javier Moreno Fuentes 2010: “Not barbarians: Transnational mobility and Rootedness of Upper Middle Classes in European Cities”, *Working papers du Programme Villes & Territoires*, Paris, Sciences Po.
- Amin, Ash 2005: “Local community on trial”. *Economy and Society*, Volume 34, Issue 4, pp. 612-633.
- Bridge, Gary 2005: *Reason in the City of Difference. Pragmatism, communicative action and contemporary urbanism*. London: Routledge.
- Campbell, James 1998: “Dewey’s conception of community” in Larry A. Hickman (ed.): *Reading Dewey. Interpretations for a Postmodern Generation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Cefai, Daniel & Isaac Joseph 2002: “Introduction” in Daniel Cefai & Isaac Joseph (dir.): *L’héritage du pragmatisme. Conflits d’urbanité et épreuves de civisme*. Éditions de l’aube.
- Christensen, Ann-Dorte & Sune Qvotrup Jensen (2012): *Stemmer fra en bydel. Etnicitet, køn og klasse i Aalborg Øst*. Aalborg Universitetsforlag.
- Craig, Gary, Marjorie Mayo, Keith Popple, Mae Shaw & Marilyn Taylor 2011: “Introduction” in Craig et al.: *The community development reader. History, themes and issues*. Bristol, UK: The Policy Press.
- DeFilippis, James & Susan Saegert 2012: “Communities Develop: The Questions is, How?” in James DeFilippis & Susan Saegert: *The Community Development Reader*, Second Edition, New York: Routledge.
- Dewey, John 1976 [1902]: “The school as a social center” in Jo Ann Boydston (ed.): *The Collected Works of John Dewey. The Middle Works 1899-1924. Volume 2: 1902-1903*. Southern Illinois University Press.
- Dewey, John 1954 [1927]: *The Public and Its Problems*. Athen: Swallow Press/Ohio University Press.

- Donzelot, Jacques, Catherine Mével og Anne Wyvekens 2003: *Faire Société. La politique de la ville aux États-Unis et en France*. Paris: Éditions de Seuil.
- Donzelot, Jacques 2006: *Quand la ville se défait. Quelle politique face à la crise des banlieues?* Paris: Éditions de Seuil.
- Ejrnæs, Morten, Birthe Gamst, Tove Laursen & Lars Uggerhøj 2004: *Socialt miljøarbejde i lokalsamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Fisher, Robert, James DeFiippis & Eric Shragge 2012: "History Matters: Canons, Anti-Canons and Critical Lessons from the Past" in James DeFilippis & Susan Saegert: *The Community Development Reader*, Second Edition, New York: Routledge.
- Frandsen, Martin Severin 2011: "Genopdagelsen af gadens kultur – om Isaac Joseph og den pragmatiske vending i fransk bysociologi", *Dansk Sociologi*, Nr. 1/22. årg., s. 7-26.
- Hansen, Jesper Visti 2008a: *Bypolitik og velfærdsstat: politikker overfor 'belastede' byområder i Danmark og Frankrig*. PhD. Afhandling, Roskilde Universitet, s. 1-350.
- Hermansen, Ole F. 1985: *Socialt arbejde i de lokale fællesskaber: en introduktion til community work*, 2. udgave. Socialpædagogisk Bibliotek
- Joas, Hans 1993: "Pragmatism in American Sociology" in Hans Joas: *Pragmatism in Social Theory*, Chicago: University of Chicago Press.
- Joseph, Isaac 1995: "Reprendre la rue" in Isaac Joseph (dir.): *Prendre place: Espace public et culture dramatique*. Paris: Éditions Recherches/Plan Urbain.
- Joseph, Isaac 1998: *La ville sans qualité*. La Tour d'Aigues: Éditions de l'Aube.
- Joseph, Isaac 2007a: *L'athlète moral et l'enquêteur modeste*. Paris: Economica.
- Joseph, Isaac 2007b: "Parcours: Simmel, l'écologie urbaine et Goffman", in Daniel Cefaï & Carole Saturno (dir.): *Itinéraires d'un pragmatiste. Autour d'Isaac Joseph*. Paris: Economica.
- Kofman, E. & E. Lebas (1996): "Introduction: Lost in transposition – time, space and the city" in Henri Lefebvre: *Writings on Cities*. Oxford, UK: Blackwell.
- Mattson, Kevin 1998: *Creating a Democratic Public. The Struggle for Urban Participatory Democracy During the Progressive Era*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Mazanti, Birgitte 2004: *Boligsocialt arbejde – beboerrådgivning i boligområder*. CASA, Konsulentkompagniet og Videns- og Formidlingscenter for Socialt Udsatte.
- Park, Robert E. 1925: "Community Organization and the Romantic Temper" in Park, Robert E. & Ernest W. Burgess (eds) *The City. Suggestions for Investigation of Human Behaviour in the Urban Environment*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pløger, John 1999: "'Det lokale' som grundlag for bypolitikken – en illusion?". *Samfundsoekonomen*, Nr. 7, 1999, s. 32-38.
- Pløger, John 2006: *Den porøse og hvileløse bymæssighed i kræfternes spil – forstaden som anledning til en diskussion af byplanlægning*. Working Paper, Roskilde Universitet, s. 1-47.
- Posborg, Rikke (2001): "Settlements og socialt arbejde – et stykke levende socialhistorie" i *Social Kritik* nr. 73, 13. årgang, 7-10.
- Relieu, Marc & Cédric Terzi 2003: "Les politiques ordinaire de la vie urbaine. L'organisation de l'expérience publique de la ville", in Daniel Cefaï & Dominique Pasquier (dir.): *Les sens du public: Publics politiques, publics médiatiques*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Simonsen, Kirsten 2007: "Rum, tid og moderne byliv" in Jensen, Anne et al.: *Planlægning i teori og praksis: et tværgående perspektiv*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, s. 130-145.
- Stampe, Anne, Nana Øland Frederiksen og Majken Rhod Larsen 2010: *Erfaringsopsamling. Boligsociale programmer fra 1994-2004*. Hvidovre: Center for Boligsocial Udvikling, s. 1-53.
- Stavo-Debaugue, Joan 2003: "L'indifference du passant qui se meut, les ancrages du résidant qui s'émeut", in Daniel Cefaï & Dominique Pasquier (dir.): *Les sens du public: Publics politiques, publics médiatiques*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Wacquand, Loïc 1998: "Negative Social Capital: State Breakdown and Social Destitution in America's Urban Core". *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, Vol. 13 (1998), No. 1.
- Young, Iris Marion 2002: *Inclusion and Democracy*. Oxford, New York: Oxford University Press.

NOTER:

1. Alle citater fra fransk og engelsk er mine egne oversættelser.
2. Jeg anvender i artiklen begrebet *lokalsamfundsarbejde* som samlebetegnelse for et professions- og praksisfelt i udsatte by- og boligområder. Der findes en lang række konkurrerende begreber for dette felt, som delvis er overlappende, men som også dækker over forskellige tilgange og metoder: samfundsarbejde (Hermansen 1985), socialt miljøarbejde (Ejrnæs et al. 2004), boligsocialt arbejde (Mazanti 2004), lokalsamfundsempowerment (Andersen et al. 2003) og lokalsamfundsofbygning (Simonsen 2007) for blot at nævne nogle. Hvor der i Danmark ikke synes at være en etableret betegnelse for dette praksis- og erfaringsfelt, er der i den engelsksprogede verden en vis konsensus om brugen af *Community Development* som gængs og generisk betegnelse (Craig et al. 2011, s. 21), omend andre termer som *community work*, *community organization*, *community building* og *community empowerment* også er udbredte. Se desuden Rikke Posborgs samt øvrige artikler i *Social Kritik* nr. 73, 13. årgang, 2001 for en introduktion til lokalsamfundsarbejdets historiske rødder i de sociale settlementer.
3. Se min artikel i *Dansk Sociologi* for en generel introduktion til Isaac Joseph (Frandsen 2011).
4. Jeg vil gerne takke John Andersen og Jesper Visti Hansen for kritiske og konstruktive perspektiveringer og kommentarer til manuskriptet.
5. En vigtig diskussion er her, om denne ret til selv at vælge de kredse, man ønsker at indgå i, også omfatter retten til selv at vælge de kredse, man ønsker at *bosætte sig i*. For en diskussion af dette se Young 2002. Josephs tanker om lige adgang til *byens fælles goder* kan ses som en nyformulering af den franske byfilosof Henri Lefebvres idéer om *retten til byen*: "Retten til byen (...) skulle (...) i praktisk forstand realisere borgerens rettigheder som en byboer (...) og bruger af flere forskellige goder. Den ville på den ene side bekræfte brugernes ret til at bekendtgøre deres idéer om deres aktiviteter rumlighed og tidslighed i byområdet; den ville også dække retten til brugen af bycentret, et privilegeret sted, i stedet for at være spredt og indespærret i ghettoer" (Lefebvre i Kofman & Lebas 1996, s. 34).
6. Det kan her undre, at en overskridelse af Robert Parks dualisme mellem lokalsamfund og social mobilitet kan udvikles gennem at gribe tilbage til den klassiske amerikanske pragmatisme, for som bl.a. Hans Joas (Joas 1993) og Gary Bridge har vist, var det de klassiske amerikanske pragmatiske filosoffer, og herunder Dewey, "der var *den* væsentligste intel-

lektuelle indflydelse på den første vedholdende indsats på udvikling af byteori: Chicago-skolens urbane økologi, som voksede ud af Afdelingen for Sociologi på University of Chicago i de tidligere årtier af det tyvende århundrede” (Bridge 2005, s. 3). Hvorfor Park på dette punkt har valgt at slå over på et andet spor end Dewey, berører hverken Joas eller Bridge.

7. Se John Andersens artikel i *Social Kritik* nr. 101 for en længere diskussion af empowermentperspektivet (Andersen 2005).

Martin Severin Frandsen er Phd-studerende, tilknyttet Center for Aktionsforskning og Demokratisk Samfundsudvikling på RUC og medlem af det urbane laboratorium 'Supertanker'.